

سال هفتم / پاییز ۱۳۹۷

بررسی میزان انعکاس کتاب و کتابخوانی در روزنامه های اصلاح طلب در سالهای ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ با رویکرد تحلیل محتوا

- سیدهاشم آقاجری^۱
- حسین احمدی رهبریان^۲

چکیده

یکی از اهداف و برنامه‌های مهم دولت اصلاحات (۱۳۷۶-۱۳۸۴) توسعه فرهنگی در کشور بود. حضور سید محمد خاتمی با سابقه مسئولیت در کتابخانه ملی و وزارت فرهنگ در راس دولت هفتم موجب نگاه ویژه به بحث توسعه فرهنگی و در پی آن کتاب و کتابخوانی گردید و به تبع این رویکرد در روزنامه‌های طرفدار دولت انعکاس پیدا کرد. تحلیل محتوای شش روزنامه‌ی کثیرالانتشار اصلاح طلب: فتح، توس، عصر امروز، نشاط، خرداد و عصر آزادگان در سال ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ از نظر انتشار مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی هدف اصلی این پژوهش است. پژوهش از نوع پیمایشی است و با روش تحلیل محتوا انجام شد. در این جامعه آماری؛ میزان اخبار، نقد، معرفی، یادداشت، مصاحبه، تبلیغات و همچنین استنادات مقالات تحقیقی در روزنامه‌های مذکور مورد بررسی قرار گرفت. جمع آن ۱۰۵۵ شماره است که براساس فرمول کوکران ۲۷۰ شماره آن نمونه گیری شد. براساس یافته‌های پژوهش، بیشترین فراوانی در بخش خبر و کمترین فراوانی در بخش یادداشت وجود داشت. مطالب روزنامه‌ها به لحاظ موضوعی به حوزه علوم انسانی اهتمام داشتند و در این زمینه به ترتیب به موضوعات ادبی، سیاسی، اجتماعی و فلسفی اهمیت بیشتری داده شد اما کتب مرتبط با مباحث آموزشی، علوم پایه، پزشکی، کودک و نوجوان مورد توجه جدی روزنامه‌های اصلاح طلب نبود. همچنین یافته‌های تحقیق در ارتباط با میزان استنادات مقالات تحقیقی نشان داد که بیش از نیمی از استنادات روزنامه‌های اصلاح طلب در مقالات تحقیقی، بدون استناد به کتاب است و استنادات صورت گرفته نیز با توجه به حجم مقاله، کافی نبوده است.

واژگان کلیدی: دولت اصلاحات، تحلیل محتوا - روزنامه - کتاب و کتابخوانی - استنادات.

^۱ استادیار گروه تاریخ دانشگاه تربیت مدرس تهران، aghajari@modares.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه تربیت مدرس تهران. (نویسنده مسئول)
hossein_rahbarian@yahoo.com

مقدمه

محور تغییر، در فرهنگ جامعه قرار دارد و هر تحولی که در سایر حوزه‌ها اتفاق افتاده پس از تحول فرهنگی بوده است. یعنی در پی تحول فرهنگی، تحول سیاسی صورت گرفته است و این تحولات در آخر به تحولات اقتصادی انجامیده است (عظیمی، ۱۳۹۱، ۶۸۹). ترویج کتاب و کتابخوانی یکی از مسیرهای فرهنگی جهت توسعه است و در میان رسانه‌های گروهی، روزنامه‌ها از توان قابل ملاحظه‌ای برای ترویج و توسعه کتاب و کتابخوانی برخوردار هستند و می‌توانند منعکس کننده رخدادها و واقعیت‌های جامعه باشند. حال اگر روزنامه‌ها به مفاهیم کتاب و کتابخوانی بیشتر بپردازند و مطالعه را به عنوان یک ارزش در جامعه نهادینه کنند می‌توان امیدوار بود که حرکت‌های مثبتی در جهت ایجاد فرهنگ مطالعه و کتابخوانی در جامعه ایجاد شود. روزنامه‌ها می‌توانند با انتشار مقاله، گزارش، نقد و معرفی درباره کتاب نقش ویژه‌ای در ترویج و توسعه کتابخوانی داشته باشند لذا این پژوهش بر آن است رویکرد روزنامه‌های اصلاح طلب را در سال‌های ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ از لحاظ انتشار مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی از جمله خبر، نقد، معرفی، یادداشت انتقادی، مصاحبه و تبلیغات را مورد بررسی قرار دهد و اینکه این عناصر چه نسبتی با یکدیگر دارند و همچنین این مطبوعات چه موضوعاتی را در اولویت قرار می‌دادند و استنادات مقالات تحقیقی به منابع کتابی چگونه بوده است.

تحلیل محتوای روزنامه‌ها در یک دهه اخیر در پژوهش‌های علمی ترویج پیدا کرده است و در ارتباط با بحث کتاب و کتابخوانی نیز در روزنامه‌ها که با موضوع این پژوهش ارتباط تنگاتنگی دارد تحقیقاتی صورت گرفته است:

مهرنوش (۱۳۷۵) پایان‌نامه خود را با عنوان «انعکاس نقش کتابخانه‌ها در جامعه براساس تحقیق در مطبوعات ایران» در مقطع کارشناسی‌ارشد ارائه کرده است. وی در این تحقیق تعداد مطالب موجود در مطبوعات ایران درباره کتابخانه‌ها برای مدت شش ماه برای روزنامه‌ها و یک سال برای مجلات هفتگی و ماهانه بررسی کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان داد روزنامه‌ها بیش از مجلات، مطلب درباره کتابداری و کتابخانه دارند؛ و کتابدارها اگر چه از نفوذ مطبوعات در تغییر افکار عمومی به خوبی آگاهند اما از این منبع در پیشبرد عقاید عمومی درباره کتابخانه‌ها آن طور که باید استفاده نمی‌کنند و اطلاعات و اخبار درباره فعالیت‌های خود را برای چاپ به مطبوعات نمی‌فرستند.

نوروزی (۱۳۸۲) در پایان‌نامه خود با بررسی میزان و نحوه انعکاس اخبار و مطالب مربوط به کتاب در روزنامه‌های کثیرالانتشار سال ۱۳۸۰ را به روش تحلیل محتوا در روزنامه‌های ایران، همشهری، اطلاعات و کیهان در سال ۱۳۸۰ بررسی کرد. براساس یافته‌های این پایان‌نامه روزنامه همشهری بیشترین سطح زیر چاپ اخبار و مطالب مربوط به کتاب را به خود اختصاص

داده و روزنامه ایران از نظر تعداد مطالب بیش از سایر روزنامه‌ها به انعکاس اخبار و مطالب مربوط به کتاب پرداخته بود.

یقطين و جوکار (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «کندوکاوی در انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در روزنامه‌های کثیرالانتشار سال ۱۳۹۰» میزان و نحوه انتشار و انعکاس حوزه‌های موضوعی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی را با روش تحلیل محتوا مورد پژوهش قرار دادند. جامعه آماری پژوهش شامل تمامی شماره‌های روزنامه‌های کثیرالانتشار ایران در سال ۱۳۹۰ است. یافته‌های حاصل از بررسی ۱۲۰ نسخه روزنامه در سال ۱۳۹۰ نشان داد که بیشترین مطالب مربوط به کتابداری و اطلاع‌رسانی در روزنامه اطلاعات و جام جم به چاپ رسیده است. روزنامه‌ها، بیشتر مطالب خود درباره موضوع مورد بررسی را در حجم کوتاه و در سبک خبر و گزارش‌های خبری منتشر کرده‌اند. درصد عمده‌ای از مطالب مربوط نیز رویدادگرا بوده است. تقسیم مفاهیم موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز در روزنامه‌ها به درستی صورت نگرفته و درصد بیشتری از مدخل‌ها، مربوط به موضوع رویدادهای کتابداری است.

رحمانی (۱۳۸۲) در مقاله «بررسی تعداد مقالات و گزارش‌های منتشر شده درباره کتاب و کتابخوانی در سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ و تطبیق آنها با موارد مشابه در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷» به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که آیا در کنار سیاست‌های مختلف و در کنار دیگر عوامل اجتماعی به نقش کتاب و کتابخوانی که یکی از شاخص‌های مهم رشد فرهنگی است، اهمیت داده شده یا خیر؟ یافته‌ها نشانگر این موضوع است که گزارش‌ها، معرفی و نقد کتاب در دوره دولت خاتمی رشد بیشتری داشته ولی تعداد مقالات در دولت هاشمی رفسنجانی بیشتر بود. همچنین روزنامه‌هایی که بیشترین فعالیت را در این زمینه داشته‌اند، روزنامه‌های اطلاعات و ایران هستند. دو روزنامه جمهوری اسلامی و همشهری فعالیت یکسانی را نشان داده‌اند. روزنامه‌ها در عملکرد خود دارای چارچوبی خاص بودند و آزادی کامل نداشتند. رحمانی و نوشین‌فرد (۱۳۹۴) در مقاله‌ای محتوای روزنامه‌های کثیرالانتشار در دوره‌های هشتم و نهم ریاست جمهوری را از نظر مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی تحلیل کردند. یافته‌ها نشان داد که مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی در دولت هشتم نسبت به دولت نهم بیشتر بوده است. روزنامه ایران با فعالیت فرهنگی ۴۷/۶۷ درصد در دولت هشتم نسبت به سایر روزنامه‌ها و نسبت به دولت نهم پیشی گرفته است. در کل بازتاب اخبار و مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی در روزنامه‌های کثیرالانتشار دوره هشتم و نهم ریاست جمهوری مطلوب برآورد نشده است.

وجه تمایز پژوهش حاضر نسبت به پژوهش‌هایی دیگر، بررسی فراوانی همه ارکان‌های موجود در روزنامه یعنی خبر، نقد، تبلیغات، مصاحبه، یادداشت، معرفی کتاب و بررسی موضوعی کتاب در حوزه نقد، تبلیغات، مصاحبه، معرفی کتاب و همچنین میزان استنادات مقالات تحقیقی به کتاب است. این پژوهش در پی نمونه‌گیری در روزنامه‌های اصلی و کثیرالانتشار اصلاح طلب است که در این باره تا به اکنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته است.

روش‌شناسی

تحلیل محتوا روشی است که به منظور دستیابی به ویژگی‌های مختلف پیام، دیدگاهها و اندیشه‌های صادرکننده پیام، علل صدور پیام و آثار پیام، برای تجزیه و تحلیل عینی پیام‌های مختلفی که از طرق گوناگون مبادله می‌شود به کار می‌رود. بر این اساس اگر محقق بخواهد به بررسی محتوای پیام‌هایی که به طرق مختلف صادر شده اند بپردازد، مناسب است از این روش استفاده کند. این پیام‌ها می‌توانند به اشکال مختلف صادر شوند از جمله کتاب، مقاله، سخنرانی، مصاحبه، فیلم، نوار، عکس، پوستر، نامه، پرسشنامه، و هرگونه پیام دیگری که بتوان به روشهای خواندن، شنیدن و دیدن دریافت کرد (عزتی، ۱۳۸۳: ۱۸۵). از اواخر قرن نوزدهم با رواج روزنامه در کشورهای غربی و ایالات متحده آمریکا، موجی از نگرانی‌ها نسبت به تحولات این نشریات به وجود آمد. محافظه‌کاران عمدتاً از نظرات و اندیشه‌هایی که این جراید به خوانندگان خود عرضه می‌کردند واهمه داشتند و البته برای محکوم کردن آنها و اثبات اتهامات خود نیاز به شیوه علمی و محکمه‌پسند داشتند. شیوه‌ای که نتوان آن را به سلیقه محافظه‌کاران نسبت داد و همچون بتوان مدرکی محکم به دادگاه ارائه داد. در اینجا بود که تحلیل محتوا به شیوه شمارش مضامین و الفاظ خاص بروز پیدا کرد اما استفاده جدی تر از این روش در مطالعات علوم سیاسی و جامعه‌شناسی از اوایل دهه ۱۹۳۰ معمول گردید. هارولد لاسون یکی از اولین اندیشمندان علوم سیاسی بود که از این روش در تحقیقات علوم سیاسی استفاده نمود. (فرهنگی و رستگار، ۱۳۹۴، ۱۲۲). روش تحلیل محتوای دارای انواع مختلفی است که با توجه به موضوع تحقیق و فرضیه‌های تحقیقی محقق می‌تواند یک یا چند نوع از این روش را مورد استفاده قرار دهد. در این روش، محقق باید مدت زمان تحقیق و منبع یا منابع محتویات و همچنین موضوع تحقیق را به خوبی تعریف و تشریح نماید (محمدی نژاد، ۱۳۵۴: ۱۴۹). اساس کار در تحلیل محتوا مشخص ساختن دقیق موضوع، جامعه آماری و احیاناً جمعیت نمونه است. پس از آن باید به بازخوانی مکرر اسناد پرداخت و در خلال آن فرضیه‌ها را دقت بخشید (ساروخانی، ۱۳۸۴: ۲۹۴).

در این پژوهش شش روزنامه پرتیراژ اصلاح طلب نشاط، خرداد و توس در سال ۱۳۷۷ و صبح امروز، فتح و عصرآزادگان در سال ۱۳۷۸ مورد بررسی قرار گرفت. کل شماره‌های این روزنامه‌ها ۱۰۵۵ شماره است که براساس فرمول کوکران باید ۲۸۱ شماره مورد بررسی قرار می‌گرفت اما از آنجا که یکی از روزنامه در شماره ۴۵ متوقف شد برای یکدستی در نمونه‌گیری ۴۵ شماره از هر روزنامه را مورد بررسی قرار گرفت که جمعاً ۲۷۰ شماره می‌شود. در این تحقیق عناصر خبر، نقد، معرفی، یادداشت‌های انتقادی، مصاحبه و تبلیغات کتاب در زمینه‌های کتاب و کتابخوانی مورد بررسی قرار گرفت. در ارتباط با بررسی موضوعی کتابها لازم به ذکر است که برخی موضوعات نزدیک به هم در یک موضوع تجمیع شده است.

برای رسیدن به هدف پژوهش سؤالات ذیل مطرح می‌شود:

۱. میزان معرفی کتاب، نقد کتاب، مصاحبه، یادداشت، تبلیغات و اخبار در روزنامه‌های اصلاحات و نسبت آن با یکدیگر در سال‌های ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ چگونه بوده است؟
۲. چه موضوعاتی در روزنامه‌های اصلاح طلب در زمینه کتاب و کتابخوانی در اولویت قرار گرفت؟
۳. استنادات مقالات تحقیقی روزنامه‌ها به منابع کتابی چگونه است؟

یافته‌های تحقیق

توسعه مطبوعات تابعی از موضوع کلی تر توسعه سیاسی است و به طور طبیعی از اهداف، قواعد و لوازم آن تبعیت می‌کند (خانیک، ۱۳۹۷: ۴۴). بنابراین پیش از بررسی تحلیل محتوای روزنامه‌ها از منظر کتابخوانی به رویکرد توسعه مطبوعات از نگاه آماری در دولت اصلاحات و دولت پیش از خود برحسب صاحب امتیاز و همچنین تعداد کتابهای منتشر شده در چاپ اول آن پرداخته می‌شود. براساس اطلاعات مرکز آمار، تعداد مطبوعات از سال ۱۳۷۳ تا سال ۱۳۷۸ به شرح در جدول ذیل است:

سال	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
تعداد	۴۳۱	۶۵۶	۷۴۹	۸۰۰	۹۰۵	۱۰۱۸

منبع: سالنامه آماری کشور ۱۳۷۴ الی ۱۳۷۸.

به این ترتیب تعداد مطبوعات در سال ۱۳۷۴ به نسبت سال قبل خود ۳۵ درصد رشد داشته است و در سال ۱۳۷۵، ۱۳ درصد؛ سال ۱۳۷۶، ۷ درصد؛ سال ۱۳۷۷، ۱۲ درصد و سال ۱۳۷۸، ۱۲ درصد نسبت به سال قبل از خود رشد داشته است.

تعداد کتابهای چاپ اول از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۷ در جدول ذیل آمده است:

سال	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷
تعداد	۵۷۵۹	۷۰۶۳	۷۴۱۶	۹۲۷۳

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۷۵ الی ۱۳۷۸.

این آمار نشان می‌دهد با وجود شعار توسعه سیاسی در دولت اصلاحات، در ابتدا روند چاپ کتاب نسبت به سال گذشته رشد چندانی ندارد اما با استقرار کامل دولت در سال ۱۳۷۷ رشد بیست درصدی و قابل توجهی داشته است.

معرفی روزنامه‌ها

روزنامه نشاط در اول اسفند ۱۳۷۷ منتشر شد و از این شماره تا شماره ۴۵ آن در تاریخ ۹ اردیبهشت ۱۳۷۸ مورد بررسی قرار گرفت. هر شماره آن ۱۲ صفحه است و بیشتر مطالب مرتبط با کتاب آن در صفحات اندیشه و ادب و هنر است و در ستونی ویژه در صفحه ادب و هنر هر شنبه‌ها و چهارشنبه‌ها با عنوان «اهل کتاب/ اهل قلم» کار کرده است. با بررسی صفحات اختصاصی این روزنامه، پس از مباحث سیاسی، موضوعات اجتماعی، ادبی و بین الملل مورد توجه قرار گرفته اما مباحث اقتصادی با وجود گران بودن مسکن و نرخ بیکاری ۱۳ درصد از اهمیت اندکی برخوردار بوده است.

روزنامه توس اولین شماره اش ۳ مرداد ۱۳۷۷ و شماره ۴۵ آن ۲۴ شهریور ۱۳۷۷ به چاپ رسید. تیراژ این روزنامه ۱۳۰ هزار شماره و هر شماره از این روزنامه ۱۲ صفحه است. مباحث عمده این روزنامه به ترتیب موضوعات سیاسی، اجتماعی، بین الملل، ادبی و هنری است. مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی عمدتاً در صفحات ادبی و هنری دیده می‌شود. روزنامه عصر آزادگان شماره اول آن ۱۵ شهریور ۱۳۷۸ و شماره ۴۵ آن در ۱۰ آذر ۱۳۷۸ منتشر شد. روزنامه‌های نشاط، توس و عصر آزادگان، تقریباً هیئت تحریریه یکسانی داشتند که در واقع در ادامه سیاست روزنامه‌های سلام و جامعه قبل از آغاز دولت اصلاحات بود.

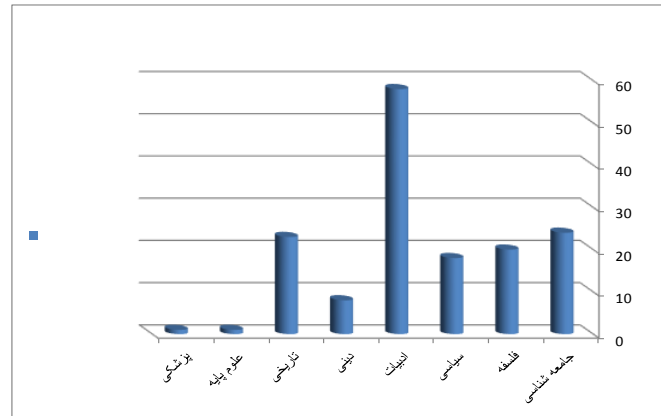
روزنامه خرداد شماره اول آن ۱۲ آذر ۱۳۷۷ و شماره ۴۵ آن در ۷ بهمن ۱۳۷۷ منتشر شد. هر شماره از این روزنامه نیز ۱۲ صفحه است که عمدتاً در دو صفحات «ادب و هنر» و «اندیشه» به موضوع کتاب و کتابخوانی پرداخته است. به طور کلی اولویت این روزنامه به لحاظ موضوعی به ترتیب در مسائل سیاسی، ادب و هنر، اجتماعی و بین الملل بود و مباحث اقتصادی، ورزشی و علمی در اولویت‌های بعدی قرار داشت.

روزنامه فتح، وابسته به مجمع روحانیون مبارز بود. شماره اول آن ۲۰ آذر ۱۳۷۸ و شماره ۴۵ آن در ۱۶ بهمن ۱۳۷۸ منتشر گردید. این روزنامه ستون‌هایی ویژه در ارتباط با کتاب داشت. ستون «هوای هفتاد» در باب نقد کتاب شعر و ستون «سفر به دیگر سو» در رابطه با

معرفی کتاب‌های خارجی و ستون « گوشه تاریک کتابخانه » مربوط به معرفی کتابهای فراموش شده بود. در صفحه ادب و هنر مطالب مرتبط با بازار کتاب داشت. ستون « یکی بود یکی نبود » نقد داستان کوتاه و ستون « در غیاب نویسنده » نقد و بررسی یک رمان خارجی بود. تبلیغات کتاب در صفحات روزنامه به ندرت دیده می‌شود و عمدتاً کتاب «شوکران اصلاح» به عنوان دفاعیات سیاسی یکی از اعضای مجمع روحانیون مبارز در همه شماره‌ها وجود داشت. روزنامه صبح امروز نیز از شماره ۲۶۱ تا ۳۱۷ در سال ۱۳۷۸ مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به مطالب فوق به نظر می‌رسد که تلقی هیئت تحریریه روزنامه‌های اصلاح طلب از بحث کتاب و کتابخوانی عمدتاً موضوعات ادبی و فلسفی بود و به همین علت بحث کتاب و کتابخوانی در صفحات ادب و اندیشه انعکاس پیدا کرده است و در نتیجه چنانچه در ادامه مقاله خواهید دید موضوع علوم انسانی مورد توجه جدی روزنامه‌ها در بحث کتابخوانی بوده است. بنابراین جایگاه بحث کتاب و کتابخوانی در روزنامه، حداقل در دو صفحه از ۱۲ صفحه روزنامه انعکاس داشته است.

معرفی کتاب

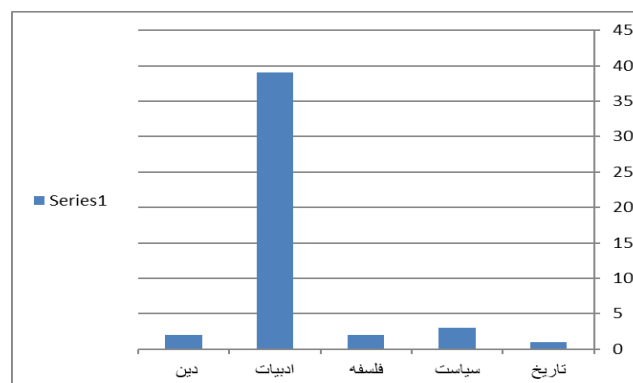
در زمینه معرفی کتاب از بین ۲۷۰ شماره، ۷۸ شماره معرفی کتاب داشت. روزنامه صبح امروز ۵ بار، روزنامه خرداد ۲۰ بار، روزنامه توس ۷ بار، فتح ۸ بار، روزنامه عصر آزادگان ۱۹ بار و روزنامه نشاط ۱۷ بار اقدام به معرفی کتاب کردند. بنابراین روزنامه خرداد و عصر آزادگان بیشترین حجم مطالب را در معرفی کتابها داشتند. تقریباً ۹۹ درصد مباحث به علوم انسانی تعلق داشت و علوم پایه و پزشکی تقریباً یک درصد مورد توجه بوده است (نمودار شماره ۱). در میان رشته‌های علوم انسانی به مباحث ادبیات بیش از موارد دیگر توجه شده است و این توجه احتمالاً به دلیل پر فروش بودن کتابهای ادبی بوده است. در این دوره یعنی اوایل دولت اصلاحات با وجود بالا بودن نرخ بیکاری و تورم؛ معرفی کتاب‌های اقتصادی در این روزنامه‌ها مورد توجه قرار نمی‌گرفت. در واقع با توجه به مطالبات دمکراتیک در جنبش‌های دانشجویی، کتابهای سیاسی از اهمیت خاصی برخوردار بود. منظور از کتابهای سیاسی، کتابهای سیاست روز است و البته کتابهای مرتبط با جامعه‌شناسی، فلسفه و تاریخ نیز غیر مستقیم با سیاست‌های روز کشور همخوانی داشت. همانطور که در نمودار شماره ۱ دیده می‌شود کتاب‌های مرتبط با علوم پزشکی و علوم پایه مورد توجه قرار نگرفته است.

نمودار شماره ۱، نمودار موضوعی معرفی کتاب

نقد کتاب

از بین ۲۷۰ شماره روزنامه‌ها، در ۴۱ شماره نقد و بررسی کتاب بود. نشاط در ۸ شماره، عصر آزادگان در ۷ شماره، فتح در ۱۷ شماره، توس در ۳ شماره، خرداد در ۴ شماره، صبح امروز در ۲ شماره. بنابراین روزنامه عصر آزادگان و فتح بیشترین حجم مطالب را در موضوع نقد و بررسی کتابها داشتند. نقد و بررسی کتاب به نوعی یک مقاله علمی در روزنامه محسوب می‌شد و از این جهت در سطح بالاتری نسبت به دیگر عناصر کتابخوانی داشت. در این زمینه به نسبت دیگر عناصر، مطالب بسیار کمی وجود دارد در حالی که این بخش به لحاظ علمی و انتقادی مهمتر از بخشهای دیگر است. روزنامه فتح در این زمینه اهتمام بیشتری داشت و این بخش نیز مانند بخش قبلی به کتابهای ادبی اهمیت می‌داد که عمده آن توسط روزنامه فتح انجام می‌گرفت و بسیاری از موضوعات دیگر به خصوص رشته‌های غیر علوم انسانی مغفول مانده است (نمودار شماره ۲).

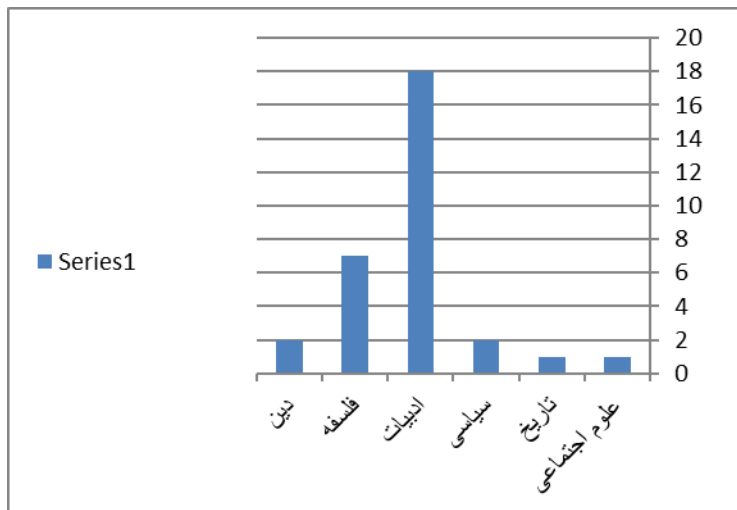

نمودار شماره ۲، نمودار نقد کتاب

مصاحبه

از بین ۲۷۰ شماره از این شش روزنامه‌ای که بررسی شد، در ۴۰ شماره مصاحبه بود: نشاط در ۱۳ شماره، عصر آزادگان در ۹ شماره، فتح در ۶ شماره، خرداد در ۶ شماره، صبح امروز در ۶ شماره، توس در ۰ شماره. بنابراین روزنامه نشاط و عصر آزادگان بیشترین متن را در مصاحبه در زمینه کتاب و کتابخوانی داشتند. موضوع مصاحبه‌ها به تفکیک موضوع در جدول دیده می‌شود که براساس آن به ترتیب موضوع ادبیات و فلسفه مورد توجه قرار گرفته است (نمودار شماره ۳).

نمودار شماره ۳، نمودار موضوعی مصاحبه

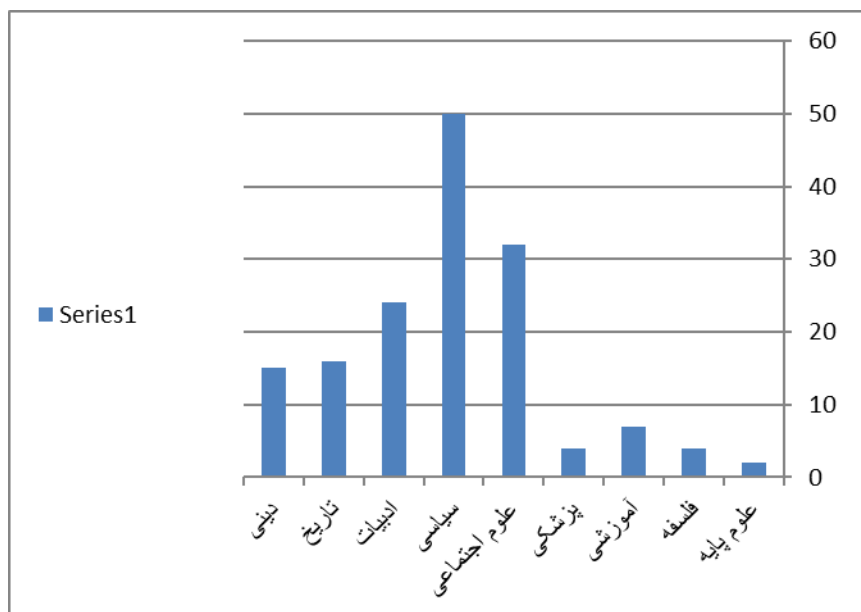
یادداشت

از بین ۲۷۰ شماره‌ای که بررسی شد، در ۱۷ شماره یادداشت در زمینه کتاب و کتابخوانی بود که بدین شرح است: نشاط در ۴ شماره، عصر آزادگان در ۳ شماره، فتح در ۱ شماره، توس در ۲ شماره، خرداد در ۶ شماره، صبح امروز در ۱ شماره. بنابراین روزنامه خرداد و نشاط بیشترین متن را در زمینه یادداشت‌های مرتبط با کتاب و کتابخوانی داشته‌اند. در یادداشتها، متن انتقادی درباره موضوعات مختلفی همچون برپایی نمایشگاه کتاب، وضعیت حق التالیف و چاپ و نشر و کمک‌های سوبسیدی وزارت ارشاد نوشته می‌شد که ستونهای کوتاه و اندکی از صفحات را به خود در روزنامه‌های اصلاح طلب به خود اختصاص می‌داد. به نظر می‌رسد با وجود آنکه روزنامه‌های اصلاح طلب به عنوان روزنامه‌های منتقد مطرح بودند اما در زمینه یادداشت‌های انتقادی نقش پررنگی نداشتند. شاید یکی از علل آن بی ارتباط در حمایت از وزارت فرهنگ

نباشد زیرا یادداشتهای انتقادی در حوزه کتاب و کتابخوانی مستقیم یا غیر مستقیم وزارت فرهنگ را تضعیف می‌کرد.

تبلیغات کتاب

از بین ۲۷۰ شماره از شش روزنامه‌ای که بررسی شد، در ۸۸ شماره تبلیغات کتاب است که بدین شرح است: نشاط در ۷ شماره، عصر آزادگان در ۲۵ شماره، فتح در ۱۱ شماره، توس در ۲ شماره، خرداد در ۵ شماره، صبح امروز در ۳۸ شماره. بنابراین روزنامه صبح امروز و عصر آزادگان بیشترین حجم مطلب را در تبلیغات مرتبط با زمینه کتاب و کتابخوانی داشتند. تبلیغات، کتابهای سیاسی روز در جهت دفاع از یک جناح سیاسی است. ویژگی این رکن در بحث کتاب و کتابخوانی این است که موضوع سیاسی و علوم اجتماعی از موضوع ادبی پیشی گرفته است و همچنین مباحث متنوعی همچون موضوعات آموزشی و پزشکی و علوم پایه نیز هر چند اندک به نسبت ارکان دیگر مورد توجه قرار گرفته است (نمودار شماره ۴).

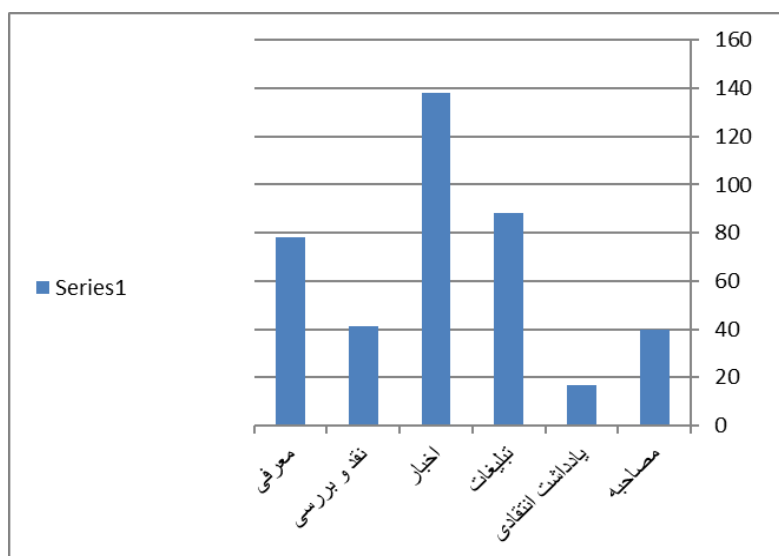
نمودار شماره ۴ جایگاه موضوعی تبلیغات کتاب

اخبار

از بین ۲۷۰ شماره‌ای که بررسی شد، ۱۳۸ شماره خبر در زمینه کتاب و کتابخوانی اقدام شده است که بدین شرح است: نشاط در ۲۴ شماره، عصر آزادگان در ۲۴ شماره، فتح در ۳۱ شماره،

توس در ۱۹ شماره ، خرداد در ۳۲ شماره ، صبح امروز در ۸ شماره خبر داشته است. همین طور که مشاهده می‌شود روزنامه خرداد و فتح بیشترین شماره را به انتشار اخبار در زمینه کتاب و کتابخوانی داشته اند.

از بین عناصر مختلف، رکن خبر نسبت به ارکان دیگر در موضوع کتاب و کتابخوانی نقش بیشتری داشته است و پس از آن تبلیغات و معرفی کتاب بالاترین فراوانی را داشته است اما ارکان انتقادی مانند مصاحبه و نقد کتاب و یادداشت کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند (نمودار شماره ۵).

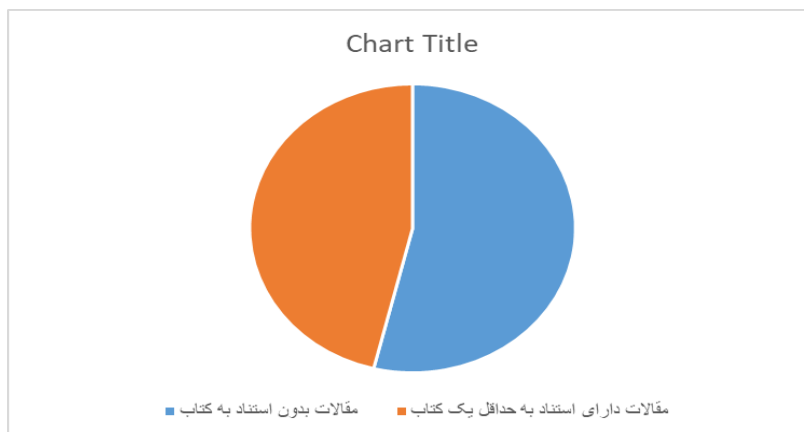
نمودار شماره ۵ ، آمار کل عناصر کتاب و کتابخوانی در روزنامه ها

استناد به کتاب در مقالات

سرمقاله، ستون‌نویسی و مقاله های تحقیقی از جمله رایج‌ترین مقالات در روزنامه نگاری محسوب می‌شوند اما بحث استناد به کتاب‌ها در سرمقاله و ستون‌نویسی رایج نیست. بنابراین در بخش مقاله‌های تحقیقی که متن‌های طولانی و بعضاً دنباله دار در روزنامه محسوب می‌شود لازم است که پژوهشگر در مقاله، استنادات خود را به منابع کتابی انعکاس دهد. به تبع هر چقدر استنادات به منابع اصلی و معتبر بیشتر باشد مقاله‌های روزنامه از اعتبار علمی بیشتری برخوردار خواهد بود. هدف اساسی از نوشتن این مقالات، افزایش سطح دانش و آگاهی مردم پیرامون موضوعات در حال وقوع رخ داده و در آستانه وقوع است تا مخاطب تاثیرهای مثبت و

منفی رویداد را در زندگی خویش سرنوشت کشور بداند. گاهی موضوع این مقالات می‌تواند بحثی تاریخ باشد که همچنان جوانب مختلف موضوع غیر آشکار و رمز آلود باقی مانده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که استنادات مقالات تحقیقی به کتاب در شش روزنامه اصلاح طلب از اصول و روش خاصی پیروی نمی‌کند. به این ترتیب که بیش از نیمی از مقالات بدون استناد و بخش دیگر آن به یک کتاب و یا حداکثر به دو تا چهار کتاب استناد داشته است. البته در این بین مقاله‌ای هم وجود داشته است که با استناد به بیش از پنجاه کتاب نوشته شده است. به نظر می‌رسد از همین دوره به تدریج مقالات تحقیقی در روزنامه‌ها جای خود را باز کرده است اما شاید به علت فضای کم روزنامه برای مقالات تحقیقی طولانی، بخش استنادات در پایان مقاله حذف گردیده و به عبارت « منابع در دفتر روزنامه موجود است » بسنده کرده اند. لازم به ذکر است که در ارجاع به مقالات شیوه یکسانی به کار گرفته نشده است و ظاهراً سیاست روزنامه اینگونه بوده که دخل و تصرفی در شیوه ارجاع دهی نویسنده نداشته باشد و به همین علت در برخی از ارجاعات نام‌های کتاب و ناشر حذف و تنها نام نویسنده کتاب آورده شده است.

روزنامه فتح از ۱۷ مقاله موجود، ۹ مقاله تحقیقی با استناد به حداقل یک کتاب داشته است. روزنامه توس از ۱۳ مقاله تحقیقی تنها در دو مقاله که هر کدام به یک کتاب استناد کرده است. روزنامه نشاط از ۱۶ مقاله در ده مقاله به کتاب استناد داشته است. همچنین روزنامه عصر آزادگان چهار مقاله از هشت مقاله و روزنامه خرداد دو مقاله از هفت مقاله و روزنامه صبح امروز سه مقاله از چهار مقاله به کتاب استناد کرده است. به این ترتیب هیچکدام از روزنامه‌ها الزام وصراری در جهت داشتن استنادات در هر مقاله را نداشتند در حالی که بیشتر این مقالات تحقیقی در حوزه علوم انسانی به خصوص در زمینه تاریخ در هر پاراگراف نیاز به استناد به یک منبع کتابی داشته است. در این میان استناد مقالات به کتابهای لاتین و یا عربی تقریباً وجود نداشت. لازم به ذکر است مقالات ترجمه شده در این ارزیابی مد نظر قرار نگرفتند هرچند مقالات ترجمه شده چنانچه دارای استنادات بوده باشد در مقاله ذکر نشده است.

نمودار شمارۀ ۶، آمار استنادی مقالات تحقیقی

نتیجه گیری

با توجه به روی کار آمدن دولت اصلاحات، فضای اجتماعی و فرهنگی در کشور تغییر کرد و به تبع روزنامه‌ها نیز فرصت مناسبی برای توسعه فرهنگی پیدا کردند. یکی از روشهای توسعه فرهنگی، انعکاس مباحث کتاب و کتابخوانی در مطبوعات است. با روی کار آمدن دولت اصلاحات روند چاپ و نشر کتاب و روزنامه نسبت به دولت قبل رشد پیدا کرد و به لحاظ تیراژ و فروش روزنامه، تفاوت معناداری با دوران پیش از خود داشت. در پژوهش حاضر، محتوای شش روزنامه پرتیراژ اصلاح طلب در سال ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ در عناصر مختلف کتاب و کتابخوانی؛ معرفی کتاب، نقد کتاب، مصاحبه، یادداشت، تبلیغات، اخبار و همچنین میزان استنادات مقالات تحقیقی به کتاب را مورد بررسی قرار داده است. روزنامه نشاط، عصر آزادگان، توس، عصر امروز، فتح و خرداد روزنامه‌های کثیرالانتشار اصلاح طلب در سال ۱۳۷۷ و ۱۳۷۸ بودند که در صفحات روزنامه خود از یک طرف به ترتیب به مباحث سیاسی، ادبی، اجتماعی، فلسفه و بین الملل اهمیت بیشتری می‌دادند و از طرفی دیگر مباحث اقتصادی، علمی، ورزشی و سلامت از توجه کمتری برخوردار بود.

با توجه به روندی که به لحاظ موضوعی در کل صفحات روزنامه وجود داشت این سیاست تقریباً در موضوع کتاب و کتابخوانی ادامه پیدا کرد. با نمونه گیری انجام شده، در ۱۳۸ شماره خبر، ۸۸ شماره تبلیغات، ۷۸ شماره معرفی، ۴۱ شماره نقد، ۴۰ شماره مصاحبه و ۱۷ شماره یادداشت وجود داشت. در معرفی کتاب، روزنامه خرداد بیشترین مطالب را به خود اختصاص داد و به لحاظ موضوعی، متن ادبی مورد توجه روزنامه خرداد، صبح امروز و فتح بود و همچنین روزنامه‌های توس و عصر آزادگان به ترتیب به موضوع تاریخ و فلسفه بیشتر از موضوعات دیگر در

معرفی کتاب اهمیت داده اند. در نقد کتاب، روزنامه عصر آزادگان بیشترین متن را داشته است و به طور کلی موضوع ادبیات بیشتر از همه موضوعات دیگر مورد توجه روزنامه‌های اصلاح طلب قرار گرفته است. در مصاحبه، روزنامه نشاط بیشترین مطلب را داشته است و همچنان موضوعات ادبی بالاترین مطلب را به خود اختصاص داده است. در زمینه تبلیغات، موضوع سیاسی از موضوع ادبیات پیشی گرفته است و در این زمینه روزنامه صبح امروز دارای بیشترین تبلیغ کتاب است. در زمینه یادداشت، روزنامه خرداد بیشترین مطلب را داشته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که روزنامه‌های اصلاح طلب در بین ارکان مختلف کتاب و کتابخوانی به ترتیب به اخبار، تبلیغات، معرفی، نقد، مصاحبه و یادداشت بیشترین اهمیت را داده اند. به لحاظ موضوعی به علوم انسانی و از بین رشته‌های مختلف آن به موضوع ادبیات تاکید داشتند و پس از آن به سیاست و علوم اجتماعی اهمیت داده شد و کتب اقتصادی به عنوان یکی از علوم اجتماعی، با وجود مشکلات اقتصادی در کشور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار نبود. همچنین علوم پایه، علوم پزشکی، مباحث کودک و نوجوان و کتب‌های آموزشی مورد توجه روزنامه‌ها قرار نگرفت. در رابطه با استنادات مقالات تحقیقی، بیش از نیمی از مقالات بدون استناد به منبع کتابی بوده است و همچنین مقالات استناد شده به کتاب کافی نبوده است.

منابع

روزنامه‌ها

- روزنامه صبح امروز، اردیبهشت ۱۳۷۸ تا تیر ۱۳۷۸.
- روزنامه توس، مرداد ۱۳۷۷ تا شهریور ۱۳۷۷.
- روزنامه خرداد، آذر ۱۳۷۷ تا بهمن ۱۳۷۷.
- روزنامه عصر آزادگان، شهریور ۱۳۷۸ تا آذر ۱۳۷۸.
- روزنامه نشاط، اسفند ۱۳۷۷ تا اردیبهشت ۱۳۷۸.
- روزنامه فتح، آذر ۱۳۷۸ تا بهمن ۱۳۷۸.

کتاب

- خانیکی، هادی (۱۳۹۷). قدرت، جامعه مدنی و مطبوعات، تهران: طرح نقد.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۸). روشهای تحقیق در علوم اجتماعی، ج ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۲). روشهای تحقیق در علوم اجتماعی ج ۲، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سالنامه آماری ۱۳۷۶ (۱۳۷۷). سازمان برنامه و بودجه مرکز آمار ایران، تهران: مرکز آمار ایران.
- سالنامه آماری ۱۳۷۷ (۱۳۷۸). سازمان برنامه و بودجه مرکز آمار ایران، تهران: مرکز آمار ایران.

- سالنامه آماری ۱۳۷۸ (۱۳۷۹). سازمان برنامه و بودجه مرکز آمار ایران ، تهران : مرکز آمار ایران.
- سالنامه آماری کشور ۱۳۷۵ (۱۳۷۶). سازمان برنامه و بودجه مرکز آمار ایران ، تهران : مرکز آمار ایران.
- عزتی، مرتضی (۱۳۸۳). روش تحقیق در علوم اجتماعی ، همدان : نور علم، ۱۳۸۳.
- عظیمی، حسین (۱۳۹۱). اقتصاد ایران : توسعه ، برنامه ریزی، سیاست و فرهنگ ، تهران : نشر نی.
- محمدی نژاد، حسن (۱۳۵۳). روشهای تحقیق و آمار در علوم سیاسی و جامعه شناسی، موسسه عالی علوم سیاسی و امور حزبی.

مقالات

- رحمانی، بتول (۱۳۸۲). «بررسی تعداد مقالات و گزارش‌های منتشر شده درباره کتاب و کتابخوانی در سال‌های ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ و تطبیق آن‌ها با موارد مشابه در سال‌های ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷». فصلنامه کتاب. دوره چهاردهم، شماره اول، صص 11-22.
- رحمانی، بتول؛ نوشین فرد، فاطمه (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای روزنامه‌های کثیرالانتشار در دوره‌های هشتم و نهم ریاست جمهوری از نظر مطالب مرتبط با کتاب و کتابخوانی»، مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، دوره بیست و ششم، شماره سوم، صص 91-79.
- فرهنگی، علی اکبر؛ رستگار، امیر (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای رسانه، یک رویکرد پژوهشی»، شماره ۱۰۰، مجله وسایل ارتباط جمعی رسانه، صص 121-142.
- یقطین، مریم؛ جوکار، عبدالرسول (۱۳۹۳). «کندوکاوی در انعکاس موضوعات کتابداری و اطلاع‌رسانی در روزنامه‌های کثیرالانتشار سال ۱۳۹۰، فصلنامه نهاد کتابخانه عمومی کشور، دوره ۲۰، ش ۳، صص ۵۷۳-۵۹۱.